

Михайло МАКСИМ'ЮК

МУРИ НАД ДНІСТРОМ

На високій горі, що височіє над стародавнім Галичем, видніють залишки колись грізного старостинського замку. Нині це посічені дощами, посірілі від плину років мури, засипані підземелля...

Поява Галицького старостинського замку пов'язана з трагічною сторінкою історії колись могутнього Галицько-Волинського князівства. Сплюндроване ординцями в XIII ст., воно занепадало. А після трагічної смерті у 1340 р. останнього князя Юрія II Болеслава Галичиною оволоділа Польща. Щоб закріпитися на здобутих землях, польські феодали спорудили численні замки і фортеці. Один з дослідників середньовічної історії Галичини – В.Лозинський подає відомості про 50 великих і малих замків, збудованих тут протягом XIV–XVII ст.¹, тоді як у Львівській, Перемиській і Сяницькій землях разом їх було 49².

Коли закладено Галицький старостинський замок, достеменно не відомо. На думку дослідника Галича В.Грабовецького, будівництво його розпочалося не раніше 1376 р., тобто після того, як місто одержало магдебурзьке право й стало резиденцією Галицького старости³.

Первісні укріплення замку являли собою дерев'яний частокіл і земляні вали. Це підтвердили археологічні дослідження, проведені на замковій горі в 1990-х рр. у зв'язку з підготовкою до відзначення 1100-ліття

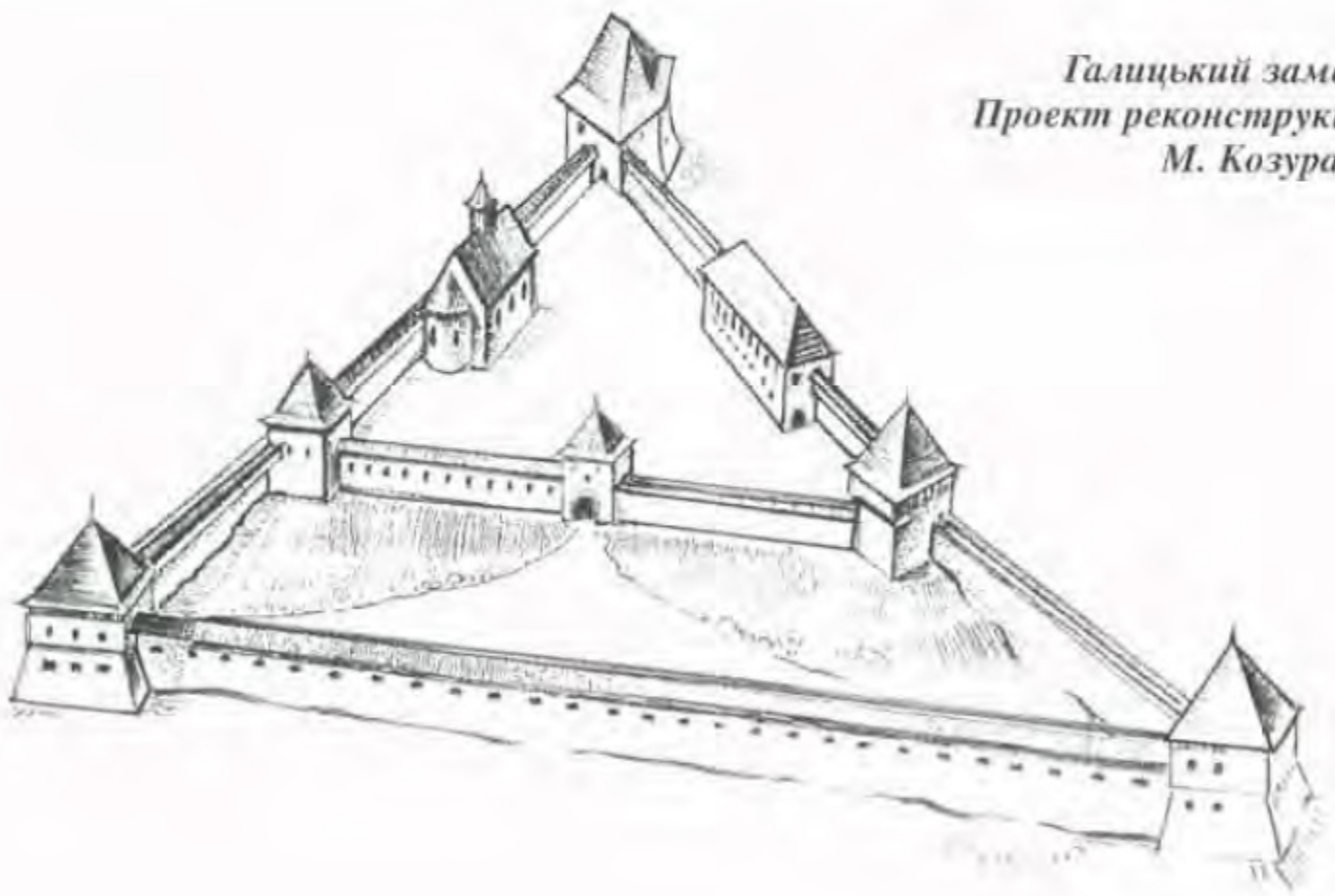
міста (1998 р.). Експедиція львівського Інституту українознавства під керівництвом Ю.Лукомського виявила унікальні рештки, можливо, єдині в Україні, дерев'яних укріплень у вигляді дворядного частокілу, що утворював одну оборонну стіну завширшки 1,24 м⁴. Обороноздатність твердині посилювали з трьох боків високі кручі, а з четвертого (південного) – глибокий рів.

Деякі дослідники, зокрема В.Грабовецький, припускали, що на Замковій горі, з огляду на її вигідне – відносно княжої столиці – місцезнаходження, а також близькість до Дністра, могли бути укріплення ще за давніших часів⁵. Це тепер підтвердили матеріали розкопів. У культурному шарі, що сягає тут більш як 8 метрів, виявлено речі, які походять не тільки з XII – XIII і пізніших століть, а й дуже давню кераміку фракійського гальштату⁶. Можливо, що укріплення княжої пори штурмували Батієві орди.

Галицька твердиня, як і інші феодальні замки Прикарпаття, збудована тяжкою працею місцевої людності. Селяни з навколишніх сіл мусили возити для потреб замку дерево, каміння з-над Дністра, а ремісники з міста платили окремий чинш на користь замку і виконували різні роботи⁷.

Інвентар Галицького замку від 19 листопада 1627 р. описує його укріплення, які склалися як з мурованих, так і дерев'яних веж та мурів⁸.

*Галицький замок.
Проект реконструкції
М. Козурака*

Замок мав приміщення, де галицька шляхта проводила свої сейми, кімнати для писарів і зберігання городських і земських книг, а також комори, в яких у разі небезпеки шляхта й багаті міщани ховали своє майно. На території твердині були пекарня й мурована каплиця Святої Катерини з різьбленим з білого алебастру вівтарем⁹. Проте більшість приміщень, як зазначається в інвентарі, уже в той час потребувала значного ремонту¹⁰.

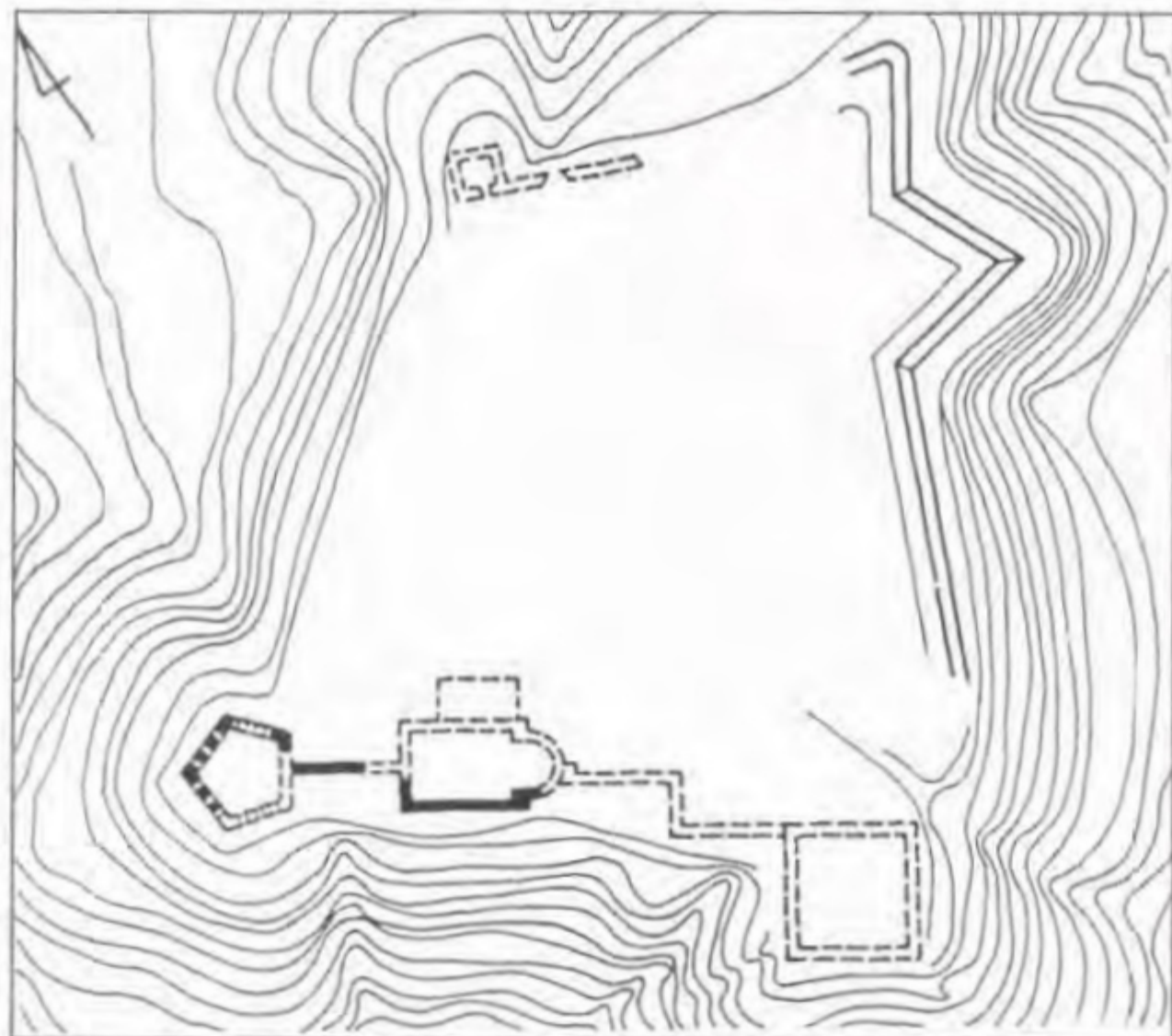
Після смерті галицького старости Миколи Струся староство перейшло до великого польського феодала Станіслава Потоцького (1579 – 1667), пізніше польського коронного гетьмана, що брав участь у війні проти Б.Хмельницького. З родом цих магнатів Галицька твердиня була пов'язана майже два століття.

Захищала замок артилерія: дві бронзові гармати й дві мортири, гаківниць числилося шістнадцять, але в наявності, згідно з інвентарем, виявилось чотири справні, а п'ята була без ложа. Перед цим із замкової зброївни до Коломиї передано вісім гаківниць¹¹.

За довгу історію Галицької твердині вороже військо з'являлося під її стінами не раз. Найчастіше це були турки і татари, які впродовж XVI – XVII століть спустошували західноукраїнські землі. Галичині найбільш дошкуляли буджацькі та єди-санські татари, що кочували безпосередньо біля її кордонів, рідше – кримські татари, бо їм потрібно було витратити на похід лише в один бік 30 днів¹². До того ж Запорізька Січ пильно стежила за пересуванням орди, і це почасти стримувало її.

Не маючи відповідного озброєння, ординці рідко наважувалися здобувати такі твердині, як Галицький замок і добре укріплені міста. Їхньою жертвою переважно ставали села, містечка, невеликі шляхетські замки. Кількість спустошливих набігів зростала в першій третині XVII ст. Як підрахувала польський історик Е.Горнова, ординці в 1612 – 1624 рр. 17 разів вдиралися до краю¹³. Лише через Галицьку землю вони пройшли 21 раз, нищачи все на своєму шляху. Тоді було зруйновано щонайменше 33 міста, з них 13 – кілька разів¹⁴.

План
Галицького
замку.
Репродуко-
вано з
видання:
Polak T.
Zamki na
Kresach. –
Warszawa,
1997. –
S.175

Особливо страхітливого розорю зазнавали західноукраїнські землі, коли в набігах разом з татарами брали участь турки й молдавани. Спільні наїзди буджацьких татар і молдаван відбулися у 1612, 1615 і 1616 рр.¹⁵

Дуже потерпіла Галицька земля під час Хотинської війни. На початку вересня 1621 р. татарські чамбули, відокремившись від головних турецьких сил під Хотином, вторглися в Галичину. Наприкінці вересня край затопила нова хвиля ординців, турків і молдаван. Це був особливо руйнівний наїзд. Нападники спалили передмістя Галича, міста Снятин (уп'яте), Косів, Коломию, Заболотів, Тлумач, Калуш та інші¹⁶.

Великими були людські втрати Галицької землі. Тільки протягом 1605 – 1633 рр. до неволі потрапило щонайменше 30 577 чоловік, з них 6 812 міщан¹⁷.

Галицькі твердині сталої військової залоги не мали. Не становив винятку й старостинський замок. Ли-

ше галицький староста Струсь, очевидно у зв'язку з численними татарськими нападами, організував військову залогу¹⁸. У 1621 р. вона складалася з ротмістра, поручника, 10 десятників, хорунжого, добоша, шипаша і 87 вояків¹⁹. Але по кількох місяцях залогу розпустили²⁰. Тож оборона замків лягала на плечі тих, хто ховався за його мурами.

У першій половині XVII ст. замок підупав²¹. Та попри це в ході Визвольної війни українського народу, коли 1648 р. Б. Хмельницький вирушив з козацькими полками в Західну Україну, а на Прикарпатті вибухнуло повстання під проводом Семена Височана²², у Галицькому замку знайшли собі захист чимало шляхти й чужоземного міщанства. Повсталі здобули кілька замків, але штурмувати Галицьку твердиню не наважились²³. Після відступу козацької армії і загонів С.Височана на Наддніпрянщину замок став місцем розправи з повсталими²⁴.

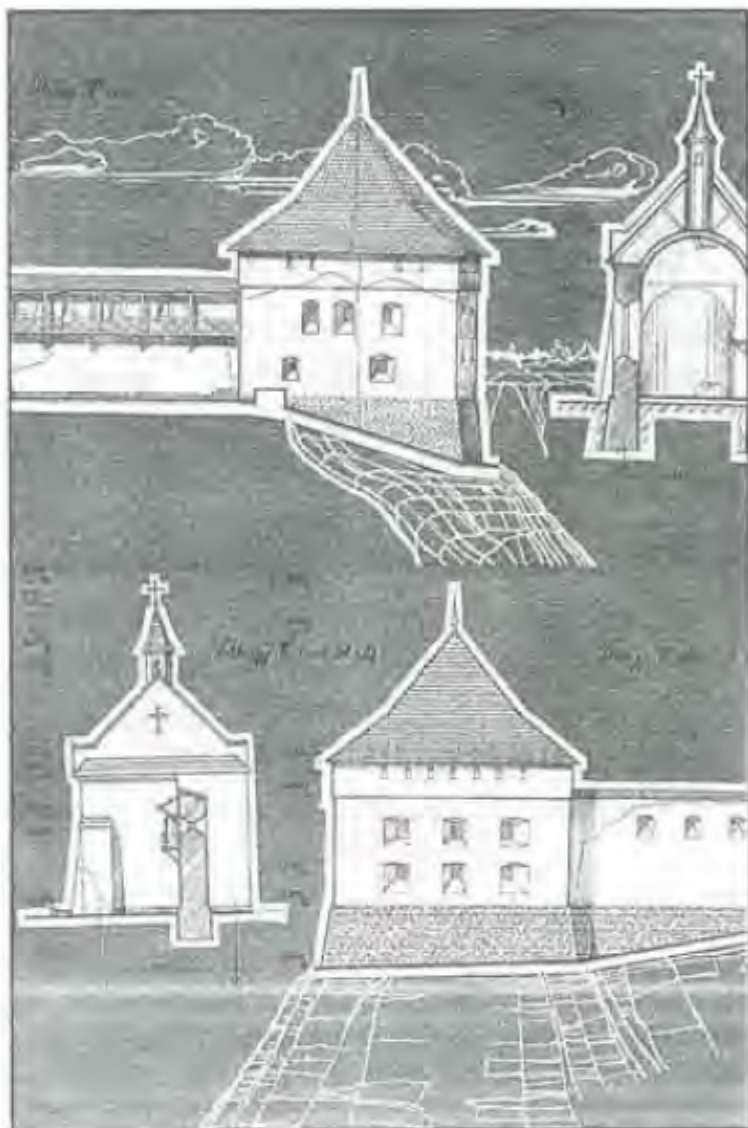
Налякана цими грізними подіями шляхта переконалася, що старостинський замок з напівзруйнованими укріпленнями не є надійним захистком. Одразу після закінчення козацьких воєн Галицький староста Андрій Потоцький почав його перебудову²⁵.

План перебудови склав французький інженер-фортифікатор Франсуа Корассіні з Авіньйона²⁶, який у ранзі підполковника пішої гвардії перебував на службі в А.Потоцького²⁷. До речі, саме під керівництвом Ф.Корассіні зведено й перші укріплення Станіславської фортеці (1662 р.)²⁸.

Ф.Корассіні, як засвідчили тепер і розкопи, переніс лінію оборонних мурів на нове місце, зменшивши при цьому їхній периметр, але збільшивши висоту²⁹. Кожного дня на будівництві працювало щонайменше 200 галицьких міщан і селян з навколишніх сіл³⁰. Стіни твердині, вимуровані з ламаного каменю й цегли, завтовшки загалом близько 2 м (1м 80 см). У стінах і вежах було зроблено численні стрільниці: долішні – для гармат, горішні – для ручної вогнепальної зброї. Обороздатність посилювали вал і рів³¹. 1658 року реконструкція завершилася. Потоцький витратив на неї 28 500 злотих і ще 13 700 на – придбання гармат, боєприпасів тощо³².

З люстрації Руського воєводства за 1661–1665 рр. довідуємося, що на мурах Галицького замку тоді стояло 20 гармат різного типу, 2 мортири, 30 гаківниць, 2 шмиговниці³³. Люстратор відзначив також наявність пороху в бочках і великої кількості різних ядер, куль та інших військових припасів („magnum numerum widzieliśmy”)³⁴.

Тепер старостинський замок міг рівнятися з найсильнішими й найкращими твердинями всього Руського воєводства. Вислані галицьким сеймом комісари склали А.Потоцькому подяку від усієї галицької шляхти³⁵.

Галицький замок. Проект реставрації Шляхетської вежі і каплиці Св.Катерини (автори: З.Соколовський, С.Петрич, Р.Михайлишин)

Велич Галицької твердині відзначали й іноземці. Так, німецький мандрівник Ульріх фон Вердум, проїжджаючи 1672 р. через Прикарпаття, у своєму щоденнику записав: „на березі (Дністра. – М.М.) видно справа на півмилі місто і замок Галич... Старостою нині є пан Андрій Потоцький, київський воєвода і генерал, який нещодавно наказав укріпити замок у формі трикутника. Зрештою, він і від природи лежить на вигідному підвищенні”³⁶.

Сучасники вважали Галицьку твердиню неприступною. Проте наступні події показали, що це не так.

За польсько-турецьких воєн другої половини XVII ст. галицькі замки відігравали ролю опорних

пунктів для польських військ. Особливо зросла їхня роль після того, як турки в 1672 р. здобули Кам'янець-Подільську фортецю, що прикривала кордони Руського воєводства з півдня. Відтак турецькі загони увірвалися на Покуття й оволоділи деякими замками. Великого нищення зазнало Прикарпаття в 1676 р. від трьохсоттисячної турецької армії Ібрагім-паші. Разом з турками прийшли тоді татари й молдавани³⁷.

Здобути обложений Галицький замок Ібрагім-паша звелів анатолійському паші Хусейну³⁸. Вранці 24 вересня розпочався штурм твердині. Після кількох годин оборони комендант замку, побачивши, що становище безвихідне, наказав підняти білий прапор. Залогу і всіх, хто перебував у замку, забрав у ясир молдавський господар Дука. А від величного замку лишилися тільки закурені руїни³⁹.

По війні Андрій Потоцький заходився був відбудовувати замок, але вже не зміг повернути йому колишнього значення, бо поблизу міцніла нова твердиня – Станіславська фортеця, і центр життя Галицької землі поступово перемістився туди.

У середині XVIII ст. замок відігравав ще певну роль в боротьбі проти карпатського опришківства. Сюди опришків привозили для суду й розправи. Так, у 1741 р. тут судили учасника загону Олекси Довбуша Срібнарчука⁴⁰ у 1759 р. Івана Варцебу, Олексу Головатого, Стефана Зеленчука, Тимка Ткача й Григорія Кровнюка із загону Івана Бойчука⁴¹, а в 1762 р. – ще вісьмох опришків, після тортур їх стратили перед замком⁴².

З розвитком військової справи, особливо вдосконаленням артилерії, роль замків як військово-оборонних споруд втрачається. Вони стають не потрібними і поступово руйнуються. Така доля спіткала й Галицький

замок. Люстратор 1767 р. описує його сумний стан: в'їзна брама без замка, тріщини в мурах, прогнилі дахи, повибивані вікна – „все потребує ремонту”⁴³.

З переходом західноукраїнських земель до Австрійської держави, після першого поділу Польщі в 1772 р., в долі Галицького замку нічого не змінилося – він і далі занепадав і руйнувався. До того ж частина замкової гори зсунулася й засипала будинки в місті, що викликало незадоволення міщан⁴⁴.

Австрійська влада зобов'язала останнього галицького старосту Йосифа Потоцького вжити належних заходів, але той волів відмовитись від своїх прав на замок, аніж витратитися задля збереження не потрібних уже будівель⁴⁵. Акт від 1789 р. підтверджує, що тоді замкові споруди не мали вже ні дверей, ні дахів, а мури в окремих місцях загрожували обвалом. Того самого року руїни колись грізної твердині оцінено в 736 флоринів⁴⁶.

У 1796 р. за розпорядженням австрійської влади галицький магістрат розібрав деякі замкові будівлі й мури та використав їх як матеріал на потреби міста⁴⁷. У 1858 р. завалилась східна частина оборонного муру й відкрила вхід до двоповерхових підвалів з підземними ходами (нині засипані)⁴⁸.

Час і дві останні війни довершили руйнацію. Від твердині дотепер заціліли тільки незначні рештки Шляхетської вежі. Як встановив Ю.Лукомський, для будівництва її використано й матеріали з княжої катедрі XII ст.⁴⁹

У зв'язку з відзначенням 1100-ліття Галича було прийнято рішення реставрувати Шляхетську вежу й каплицю Св.Катерини. Проект реставрації розробили працівники Івано-Франківської філії інституту „Укрзахідпроектреставрація” С.Петрич і

Р.Михайлишин під керівництвом архітекта-реставратора З.Соколовського. Реставраційні роботи веде „Львівреставрація”.

У відреставрованій Шляхетській вежі має розміститися музей, звідки відвідувачі починатимуть ознайомлення з новоствореним Національним заповідником „Давній Галич”.

ПРИМІТКИ

¹ Loziński W. Prawem i lewem: Obyczaje na Czerwonej Rysie w pierwszej połowie XVII wieku. – Lwów, 1931. – Т. 1. – С. 98.

² Ibid.

³ Грабовецький В. Нариси історії Галича: 3 найдавніших часів до початку ХХ ст. – Галич, 1997. – С. 127.

⁴ Лукомський Ю. Таємниці Галич-гори // Галичина. – 1996. – 8, 12 черв.

⁵ Грабовецький В. Фортеця над Дністром // Галицький собор: Суспільно-політичний і історико-літературний альманах. – Галич, 1993. – Листоп. – груд. – №3. – С. 4 – 5; Він же. Нариси історії Галича. – С.128 – 129.

⁶ Лукомський Ю. Таємниці Галич-гори.

⁷ Жерела до історії України-Руси: Описи королівщини в землях Руських XVI віку. – Львів, 1895. – Т. 1. – С. 55 – 57.

⁸ Центральний державний історичний архів України в м.Києві. – Ф. 15. – Оп. 12. – Спр. 277. – Арк. 2 – 4.

⁹ Там само.

¹⁰ Там само.

¹¹ Там само.

¹² Horn M. Skutki ekonomiczne najazdów tatarskich z lat 1605 – 1633 na Ruś Czerwoną. – Wrocław; Warszawa; Kraków. – 1964. – С.13.

¹³ Hornowa E. Stosunki ekonomiczno-społeczne w miastach ziemi Halickiej w latach 1590 – 1648. – Opole, 1963. – С. 20.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Ibid. – С. 16.

¹⁶ Ibid. – С. 18.

¹⁷ Horn M. Op. cit. – С. 87.

¹⁸ Loziński W. Op. cit. – С. 24.

¹⁹ Hornowa E. Op. cit. – С. 22.

²⁰ Loziński W. Op. cit. – С. 24.

²¹ Czołowski A. Dawne zamki i twierdze na Rusi Halickiej. – Lwów, 1892. – С. 19.

²² Loziński W. Op. cit. – С. 420; Грабовецький В. Семен Височан. – Івано-Франківськ, 1995. – С. 17.

²³ Грабовецький В. Селянський рух на Прикарпатті (XVII – XVIII ст.). – К., 1962. – С.67; Західноукраїнські землі в період народно-визвольної війни 1648 – 1654 рр. – К., 1972. – С.99.

²⁴ Литературный сборник Галицко-Русской Матицы. – Львов, 1897. – Ч.1. – С.105.

²⁵ Czołowski A. Op. cit. – С. 19.

²⁶ Ibid.

²⁷ Szarlowski A. Stanisławów i powiat Stanisławowski pod względem historycznym i geograficzno-statystycznym. – Stanisławow, 1887. – С. 55; Liske X. Cudzoziemcy w Polsce. – Lwów, 1876. – С. 172.

²⁸ Ibid.

²⁹ Лукомський Ю. Таємниці Галич-гори.

³⁰ Czołowski A. Op. cit. – С.19.

³¹ Ibid.

³² Ibid.

³³ Lustracje województwa Ruskiego 1661 – 1665. – 1976. – Cz. III. – С. 3.

³⁴ Ibid.

³⁵ Czołowski A. Op. cit. – С.9.

³⁶ Вердум Ульріх фон. Щоденник // Жовтень. – 1983. – №10. – С. 100.

³⁷ Максим'юк М. Пнівська твердиня // Військово-історичний альманах. – 2000. – Ч. 1. – С. 103.

³⁸ Czołowski A. Op. cit. – С.19.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Грабовецький В. Карпатське опришківство. – Львів, 1996. – С.115.

⁴¹ Грабовецький В. Нарис історії Галича. – С. 130.

⁴² Там само.

⁴³ Czołowski A. Op. cit. – С.19 – 20.

⁴⁴ Mańkowski T. Plany dawnych zamków Halicza i Przemyśla // Biuletyn historii sztuki i kultury. – 1934. – R. II. – № 4. – С. 3 – 4.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ Czołowski A. Op. cit. – С. 20.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Коваль І. Відкриття галицької археології. // Тижневик Галичини. – 1997. – 4 груд. – С.14.